

INSON QADRI YUQORI BO‘LGAN DAVLATDAGI ROVOJLANISH ENG
SAMARALISIDIR

Shamsiyev Saidakbar Saidahmad o‘g‘li

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Talabasi. Telefon +998901021603

shamsiyevsaidakbar@gmail.com

Kalit so‘zlar: inson huquqlari bo‘yicha umumjahon deklaratsiyasi, demokratiya, totalitarizm, mafkura va g‘oya.

Annotatsiya. Ushbu maqolada inson huquqlari, uning ijtimoiy hayotdagi o‘rni, globallashuv davrida jamiyat faravonligida muhimlik darajasi, shuningdek, demokratiya va totalitarizm asoslari va asosiy farqlari to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

Sir emaski, bugungi dunyo turli qarama-qarshiliklar girdobiga tobora tushib bormoqda. Mamlakatlar o‘rtasida ishonchsizlik, dushmandlik ruhi ortib, yangi-yangi siyosiy maydonlarning vujudga kelishi bilan birga eskilarining yana qayta avj olish jarayoni kuzatilmoqda. Bunga turli sabab va vajlarni ko‘rsatish mumkin. Misol uchun, iqtisodiy mustaqilligi ortib jahon siyosatida o‘z mavqayini mustahkamlashga urinayotgan davlatlar, qudratli iqtisodiy quvvat orqali butun dunyoda yagona tartib o‘rnatish uchun kurashayotgan qutb davlatlarining raqobati, an’anaviy jamiyatlardagi rivojlangan g‘arb demokratiyasining kirib kelishi orqali vujudga kelayotgan noroziliklar, shu qatorda, mamlakatlarda o‘rnatilgan inson huquqlarining turli darajada ekanligi kabi omillar kiritish mumkin. Bu sabablarning har birini keng izohlash mumkin. Quyida faqat inson huquqlari mavjudligi qay darajada jahon siyosatida muhimligi to‘g‘risida fikr yuritishga harakat qilamiz. Inson huquqlari – bu insonning tug‘ilishidan to vafot etguniga qadar butun umri davomida unga hamrohlik qiladigan huquq va erkinliklardir. Ushbu universal huquqlar millati, jinsi, irqi yoki etnik kelib chiqishi, rangi, dini, tili yoki boshqa huquqiy maqomidan qat’i nazar, barcha uchun xosdir(1). Tarixan qaraydigan bo‘lsak, inson paydo bo‘libdiki, unda shaxsiy huquq va majburiyatlar mavjud. Insonlar davlatni tuzishdan boshlab ushbu huquqlarining himoyasi davlatga qisman yoki to‘liq topshirgan. Lekin davlatlar ushbu huquqlarni turli davrlarda, turli jamiyatlarda qisman yoki to‘liq cheklashga, mahrum etishga harakat qilgan va bu hozirda ham davom etib kelyapti. Bu holat turli davlatda turlicha ko‘rinishda bo‘lgan. Qaysidir davlat buni qonuniy, qaysidir davlat noqonuniy, qaysidir davlat xalq faravonligi ko‘zlab, qaysidir davlat ma’lum shaxs yoki guruhning manfaatini ko‘zlab buni amalga oshirgan. Natijada ushbu holat qadimgi davrdan to bugungacha davlatlarning vujudga kelishi va yo‘q bo‘lishi, sivilizatsiyalarning gullab-yashnashi va barbod bo‘lishi, xalqlar o‘rtasida hamkorlik mustahkamlashishi va

qirg'inbarot urushlar vujudga kelishi, tinchlik va beqarorlikka olib keluvchi asosiy omillardan bo'lgan. Bunday muhim faktorga boshqaruvchi o'laroq bir davlat bee'tibor bo'lishi mantiqqa zid tushunchadir.

Inson huquqlariga bo'lgan e'tibor har bir davlat siyosatida eng ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Tarixda hech bir davlat o'z xalqiga bee'tibor bo'lmagan. Tarixan qaraydigan bo'lsak, har bir davlatda, har bir jamiyatda o'z qo'l ostidagi odamlarni idodatda tutib turish, ularni boshqarish, ularga g'amxorlik qilish kabi masalalar bo'yicha turli qaror, kelishuvlar, fatvo va qonunlar qabul qilingan. Bu holat davrlar o'tishi bilan takomillashib, mukammallashib kelmoqda. Yangi davr Yevropa jamiyati uyg'onish davrida bir qator olimlar inson qadri, uning qobiliyati, imkoniyatlarining cheksizligi kabi turli insoniy g'oyalarni ishlab chiqishdi va targ'ib qilishdi. Natijada ularni bir nom bilan "Gumanistlar" deb ataldi. Aynan ushbu harakatlar keyinchalik G'arb olamida insoniy normalar, qonunlar va huquqlar tushunchasining paydo bo'lishiga bevosita turtki bo'ldi. Ma'rifat asriga kelib ko'plab ma'rifatparvar olimlar demokratiyani inson huquqlari bilan bog'lay boshlashdi. Garchi inson huquqlari insoniyat paydo bo'lgan davrda boshlab vujudga kelgan bo'lsada, ushbu tushuncha XX asrda keng yoyildi. Davlat boshqaruvi, siyosatning xalqdan ajralib kichik guruhlar manfaatiga xizmat qilish oqibatida ushbu holat odamlarni turli katta va kichik falokatlardan asrash maqsadida Ikkinchi Jahon urushidan keyin ilk bora "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" qabul qilindi(2). Ushbu deklaratsiya fransuz revolyutsiyasi davrida qabul qilingan "Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasi" konsepsiyaning aksi bo'ldi(3). Ushbu deklaratsiyasi butun jahon miqyosida barcha davlatlar uchun majburiy bolgan normalarni kiritdi. Unda 3 ta moddada – erkinlik va tenglikning asosiy tamoyillari; 21 ta moddada – fuqarolik va siyosiy huquqlar; ta moddada – ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy huquqlar; 1 ta moddada – shaxsning majburiyatlari belgilandi(4). Ammo ikkinchi jahon urushi tugagandan so'ng boshlangan ikki qutbli bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan dunyo tartiboti bu deklaratsiyasi barcha joyda bir xil amal qilishiga to'sqinlik qildi. Demokratiya rejimi o'rnatilgan davlatlarda inson huquqlari uning individualligi, qobiliyati, imkoniyatlariga qarab shakllantirilgan bo'lsa, totalitarizm rejimlarida esa davlat, partiya, jamoa manfaatlari asosida tuzib chiqildi. Lekin har ikkisida ham ma'lum miqdorda inson huquqlari cheklash holatlari mavjud edi. Bu shu davr uchun zaruriy va majburiy vosita hisoblandi.

Birinchi o'rinda Totalitar davlatlarda o'rnatilgan inson huquqlariga qaraydigan bo'lsak, ushbu hududlar inson qadri, erkinligi, hayot tarzi davlatning siyosiy va mafkuraviy holatiga moslashtirishga harakat qilindi. Natijada davlatda ochiqchasiga mafkuraga zid fikrlaydiganlarni jamiyat safidan chiqarish mexanizmlari ishga solindi. Bu holat ayanchli tus olishi oqibati, ko'plab millat va elatlarning fikrlash tarzi, hayoti va madaniyati tubdan qayta tug'ila boshladi. Inson huquqlari tushunchasi davlat manfaatlari bilan chambarchas bog'lab tashlandi. Davlat manfaatlari esa shaxs va partiya

manfaatlarida asosida kelib chiqdi. Tan olish kerakki, ushbu holat boshlanish davrida juda ko'plab noroziliklar, qarama-qarshiliklarni, aytish joiz bo'lsa minglab, millionlab qurbonlarni keltirib chiqargan bo'lsada, keyinchalik vaqt o'tishi bilan jamiyat a'zolarining hayoti yaxshilanishi, noroziliklarning xalq orasida kamayib borishi, xalqning boshqaruvdan rozilik holatlari ortib borishi, jamiyat hayotining ma'lum bir siklga tushib borishi kuzatildi. Lekin ushbu tizim qanchalik o'zini yaxshi ko'rsatishga harakat qilmasin, u baribir mukammal emas edi. Jamiyatda doimiy o'zgacha fikrlaydiganlarni ta'qib ostiga olinishi, yagona mafkuraviy g'oyani majburan o'rnatishga urinishlar, faravon kelajak deb talqin qilingan yangi iqtisodiy tizimning o'zini oqlamaganligi ushbu tizimni barbod bo'lishida asosiy ro'l o'ynadi. Inson huquqlari - insonning erkin fikrlashishini, uni erkin bayon etishi, hayot tarzini o'zi xohlaganday tashkil etishi kabi normalarni o'z ichiga olishiga qaraydigan bo'lsak, totalitarizm uni juda qattiq oshkora tarzda siquvga olganini ko'ramiz. Insoniyat tomonidan bugungi kungacha eng samarali, ishonchli boshqaruv tizimi - demokratiyadagi inson huquqlariga qaraydigan bo'lsak, unda biz buning asoschilari g'arb davlatlariga diqqat bilan e'tibor berishimiz to'g'ri bo'ladi. Tarixan qaraydigan bo'lsak, bugungi G'arb dunyosi qisqa davrlarni inobatga olmasak, ular hech qachin uzoq muddat totalitarizm yoki mutloq monarxiya shaklida yashamagan. Shu sababli ularda inson huquqlari sharqqa nisbatan o'zgacha yondashuvga ega. Dastavval juda ko'plab bilimlar, yutuqlar va yangiliklarni sharqdan olgan yevropaliklar, yangi davrga kelib ushbu yutuqlarni o'z jamiyatiga moslashtirisha boshlashdi. Jamiiki antik davr va sharq renessans bilimlarini o'rganib, ma'rifat asrida bugungi kunning asosi bo'lgan inson huquqlari va demokratiyani ishlab chiqishdi. Ushbu g'oyalar ta'siri ostida butun dunyoga egalik qilish, ma'rifat yoyish, o'ziga xos erk mayog'i bo'lish kabi maqsadlarni ilgari surishdi. Ikki jahon urushi ham mana shu g'oyalar ta'siri ostida vujudga keldi. g'arb jamiyati tabiiy ravishda barcha g'alaba va mag'lubiyatlarni, yutuq va kamchiliklarni boshidan kechirishi natijasida rivojlanib keldi va bu holat davom etmoqda. Eng yangi inson huquqlari bo'yicha falsafiy g'oyalar ham aynan G'arb dunyosida ishlab chiqildi. Bugun biz inson huquqlari va erkinliklari gullab-yashnagan hudud sifatida g'arb poliarxiyasi ko'ryapmiz. Lekin ushbu tizim ham boshqalari singari mukammalikdan yiroqdir. Misol uchun, agar totalitarizm rejimlarida mafkuraviy bosim ochiqchasiga singdirilgan bo'lsa, yevropa bu holat manipulyativ tarzda aholi orasida joriy etildi. Davlat va hukumatlar ikkinchi Jahon urushi yakunidan keyin, o'ziga maqbul bo'lgan g'oyalarning keng tarqalishini rag'batlantira boshladi. Gazeta, jurnal, ilmiy maqolalar, televideniya va internet orqali hukumat, ayniqsa, siyosiy elitaga ma'qul bo'lgan g'oya va mafkuralar keng ommaga namoyish etildi. Bular mukammal va samarali ekanligiga ishontirildi. Shu bilan birga davlatga qarshi qaratilgan mafkura va g'oyalar ta'qib ostiga olinmadi. Shunchaki e'tiborsiz qoldirildi, yoki, uning xatoligini isbotlovchi yanada kuchli g'oyalar ishlab chiqarildi. Bundan tashqari bu kabi mafkuralarni jamiyat

orasida tarqalmasligi uchun zarur shart-sharoitlar ta'minlandi. Natijada davlat va hukumatmatlarga to'g'ri kelmaydigan fikrlar o'z-o'zidan yo'q bo'lib ketdi. Buning o'rniga jamiyat ilmiy qatlami demokratiya va inson huquqlari g'arb tamoyillarini yanada mukammallashtirishga kirishib ketdi. Bu esa bugungi kunda G'arbning inson huquqlari eng yaxshi ta'minlanganligini butun dunyoga namoyish etmoqda.

Bugungi globallashuv muhitida inson huquqlariga e'tibor berish har qachongidan ham juda muhim hisoblanadi. Chunki, bugungi siyosiy holat va boshqaruv hukumati xalq bilan bevosita va bilvosita juda ham yaqin bog'langan. Jamiyatdagi fuqarolarning fikri, dunyoqarashi, ilmiy salohiyati va shu kabi xalq sifatleri davlatning suverineta va taraqqiyotiga juda katta ta'sir ko'rsatadi. Inson huquqlari va erkinliklari asl ma'nosi nima? Jamiyatda fuqarolarning erkin mehnat qila olishi, erkin yashashi, fikrlashi va uni bayon qilish huquqiga ega bo'lishi, eng asosiysi har bir inson hayotidan ongli tarzda mamnun bo'lishi - bu inson huquq va erkinliklarining ta'minlanganligi belgisidir. Ammo shu ham ta'kidlash kerakki, har bir inson o'z shaxsiy huquq va erkinliklaridan foydalanar ekan, U hech qachon boshqa bir shaxsning huquqlarini paymol qila olmasligi kerak. Ushbu tamoyil davlatda qanchalik adolatli, qonuniy va mustahkam o'rnatilgan bo'lsa, u yerda inson huquqlari va erkinliklari mukammal bo'ladi. Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak, qaysiki davlatda inson huquqlari mustahkam va adolatli bo'lsa, u davlat har doim ijobiy rivojlanishga va taraqqiyotga erishadi. Inson huquqlari bo'yicha hali mukammal dastur ishlab chiqilganicha yo'q. Har bir davlat o'z potensialidan, xalqidan kelib chiqqan holda ushbu huquqarni ishlab chiqsa va joriy etsa, albatta, tezda samarali yutuqqa erishdi. Bunga yorqin misol sifatida rivojlangan g'arbt davlatrini olsak maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. *Inson Huquqlari bo'yicha o'zbekiston Respublikasi Milliy Markazi*. Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi. (n.d.). <http://insonhuquqlari.uz/oz/menu/cho-takoe-prava-cheloveka>
2. Inson Huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. (n.d.). <https://constitution.uz/oz/pages/humanrights>
3. Wikimedia Foundation. (2022, November 20). *Inson va Fuqaro Huquqlari deklaratsiyasi*. Wikipedia. https://uz.wikipedia.org/wiki/Inson_va_fuqaro_huquqlari_deklaratsiyasi
4. *Inson Huquqlari umumjahon DEKLARATSIYASINING ahamiyati*. Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi. (n.d.-b). <http://insonhuquqlari.uz/oz/news/m10976>